
Szente B. Levente

AGYAGPIPÁK A RÉGI KERESZTÚR-FIÚSZÉK TERÜLETÉRŐL

A hódoltságok korának, majd az azt követő időszakoknak talán egyik legszebb tárgyi emléke az egyre gyakrabban előkerülő, pl. szántásokban, a portákon belüli vagy kívüli kiskertekben, árkokban, nem utolsó sorban a régészeti ásatásokon felszínre bukkanó cseréppipa. A több ezer, alapjába véve töredékes állapotban megmaradt cseréppipákról igen kevés szakszerű leírást ismerünk. Sajnálatos módon szűkíti a kört az a tény is, hogy a magángyűjteményekről nagyon keveset tudunk.

A pipák tipizálása, fajtáinak szélesebb körű ismertetője nem célja jelen írásunknak, ugyanis erdélyi vonatkozásban roppant kevés ismerettel rendelkezünk e témakörrel. Helyette azonban kizárólag a cseréppipákra összpontosítanánk, azok kapcsán is 20 darab olyan cseréppipát mutatnánk be, amelyek mindegyike Székelykeresztúr (Hargita megye), illetve a Nagy-Küküllő, a Szőke Nyikó és a Gagypatak térségéből került elő.

Mivel tágabb értelemben eddig nemigen foglalkozott senki ezzel a témakörrel, a székelykeresztúri Molnár István Múzeum munkatársainak biztatása okot adott rá, hogy írásunkkal bepillantást engedjünk a később, talán rendre feltérképezhetővé váló területre is.

Előtte azonban egy rövid kis történelmi ízelítő.

***

Amerika felfedezése után a dohány gyorsan meghódította a világot. Európában már a 15. századtól kezdve gyógynövényként termesztették a kolostorkertekben, de anélkül, hogy összetevőjének hatását ismerték volna, különböző betegségek ke-

zelésére, nem ritkán méregként is ajánlották. Mint pipázási szokás az 1600-as években terjedt el annyira, hogy férfiak és nők is pöfékeltek rendszeren, ám kijelenthetjük, a dohányzás kultúrájának bizonyítható kezdeteiről nagyon keveset tudunk. Az első adatokat a maja birodalomból fennmaradt kőreliefek, sztélék stb. oldalain fellelt leletek szolgáltatják (Kr. u. V. század).

Innen tudjuk, kezdetben megrágták a dohányt, hogy elűzze az éhséget, a szomjúságot és a fáradtságot. Nem bizonyított, de nem tartható kizártnak az sem, hogy ezzel a „szokással” egy időben jelenhetett meg a növényi szárból hasított, agyagból gyúrt pipa is. Alakja máig nem változott, csupán készítője által cifrázódott, akár egy faragott pásztorbot, vagy éppen az ivóevőeszközként használt agyagedény karcolata. A díszítőmotívumok megjelenése, legjobb tudomásunk szerint egy-egy ember, egy adott törzs hitvilágának szellemi korrajzát hivatott feltüntetni.

Pipatípusként, a világ a következő elnevezésekben tartja őket számon: arab vízipipa, a keleti és afrikai ópiumszívó pipa, az amerikai kukoricacső, a hagyományos tajték-, porcelán-, agyag-, cserép- és gyökérpipák.

A hódoltságkori települések környezetében a régészeti ásatásokkal, majd a mezőgazdasági termőföldek megmunkálása során az idők folyamán több ezer agyagpipa-töredék került napvilágra, de teljes épségben ezek közül szinte egy sem, vagy nagyon kevés kerülhetett már az utókor szeme elé. E leletek többsége hosszú időig közöletlen volt, így legjobb esetben is más leletek társasága mellett találhatunk szűkszavú leírást az agyagpipákról. Irodalmi alko-

tásokban azonban korábban, több ízben is említést tesznek pipázásról, szokásokról, és tán itt is bukkan fel legelőször egy mondás, miszerint „*ha egyszer le- esik, nem kell lehajolni érte*”. Bár a pipát mindenkor nagy becsben tartotta a pipázó ember, a töröttet nem lehetett többé használni, venni kellett újat, ha nem akart éppen maga készíteni egyet.

A téma iránt érdeklődők Gaál Attila szerint – 1963-tól 2000-ig – szinte csak Kovács Béla alapvető munkájára támaszkodhattak, mely mérföldkőnek számított a szerző az egri vár feltárásából származó, nagy számban előkerülő pipák tipológiai feldolgozásával.¹

Pedig ha nem is sok, de a korábbi években Magyarországon is jelentek már meg összefoglaló, vagy éppenséggel a cseréppipákat részlegességében tárgyaló tanulmányok.

Hogy jelen esetben a cseréppipát, annak minden szépségével, egyszerű gyártási módszerével és saját lelkületű mintázatával együtt megérthessük, egy kicsit mégis csak szökjünk vissza a kezdetekre.

Mint általában minden mással, Magyarországon elég korán ismeretséget kötött a dohányzás élvezetével. Mi több, maga is komoly szerepet játszott, legfőképpen a szivarozásnál szélesebb kört befutó pipázási trend egyre kifinomultabb divatjával. Amikor a dohány megjelent Európa ezen részén, a magyar földön is, népe történelmének legnehezebb megpróbáltatását élte át éppen. A délről betörő Szulejmán szultán 1526-ban oszmán-török csapattal az „ellenállás vizinél” megsemmisítő győzelmet aratott a magyar csapatok felett, így győzelmével szétroppantotta Magyarország katonai erejét. Sokba is került ez, mert fiatal királyunk, II. Lajos is a csataterén vesztette életét. Sokak szerint pedig ennél is nagyobb csapást jelentett a magyarságra, hogy az épp házasodó Habsburg-család egyike foglalta el halott királyunk trónját. A mohácsi vész következtében az ország három részre szakadt. Az egymással való csatározás, az ellenségeskedés, a külső és belső harcok, az árulás olyan gyorsan bomlasztotta szét az országot, melyet nem látott még senki addig.

Más idők jöttek, más szelek fújtak. A hódoltsági idő alatt a magyarok a török janicsároktól, az országban szertebarangoló, népet zsaroló, fosztogató nyugati zsoldosoktól ismerték meg és tanulták el a dohányzás szokását. A pipázáshoz szükséges szerszámot akkori eleink ugyancsak a törököktől vették át és fejlesztették a maguk elképzelése szerint. Utóbbi mellett több bizonyíték szól, hiszen a nyugati pipaformák nemigen egyeznek meg a magyar alföldön, később aztán Erdélyben is elterjedt pipákkal.

Magyarországon a dohány a történeti bizonyítékok alapján az 1553. év körül vált ismerté. Úgy, mint dohányzás, úgy is, mint pipázás.

Ebben az időben került Bornemissza Pál, veszprémi püspök Erdélybe. Megbízatása szerint át kellett vennie Izabella királynétól Habsburg Ferdinánd király részére az addig önálló státusszal rendelkező fejedelemséget. Ebben a megbízatásában igencsak jó munkát végezhetett, mert elismerésül rögtön erdélyi püspökséget kapott (kb.1553-56).

Erdélyi tartózkodása alatt török küldöttség látogatta meg. Ez alkalommal láttak először a székelyek „füstöt nyelő” törököket. A küldöttség ajándékai között a püspök úr dohányt is kapott ajándékba.²

Tudjuk tehát, hogy Erdélyben az első dohánypalántát Bornemissza Pál püspök honosította meg, és ekkor még csak módjával termesztették. A pipázás szokása szélesebb körökben is csak az 1650-es évek végén, II. Rákóczi György szerencsétlen hadjárata után, az Erdély földjét dúló törökök révén terjedt el.³ Ez azonban nem jelentheti azt, hogy nem szívott pipát addig senki. Nem szabad megfeledeknünk a nyugatról, vagy akár keletről jött kereskedőkről, öreg katonákról, esetleg a távoli tengerekről megszökött rabszolgákról sem, hiszen a nyugati szerzők, utazók nem egy esetben emlegetik fel Magyarországot és Erdélyt, akkor is, ha éppen a legendák és mítoszok világát veszik célba elbeszéléseik alapjául, miközben sok esetben úgy írnak le egy társadalmi jelenséget, hogy abba egyszerre vegyül

1. GAÁL 2004. 259–296.

2. BOGDÁN 2006.

3. BOGDÁN 2006.

félelmük, egyszerre a csodálatuk is. Természetesen a földtől sem szabad elrugaszkodni, hiszen a régi romantikus megfogalmazások mire élénk kerültek, régen összefonódtak már népmesekincseink egyes elemeivel, mozzanataival.

Azt is tudjuk, hogy Rákóczi György nem dohányzott. Apafi Mihály már igen. Sőt, a fáma szerint talán túl sokat is, mert amikor 1663-ban az érsekújvári táborban túl erős dohányt kapott a töröktől, nagyon rosszul lett, és – a krónikás szavai szerint: „...*nagyot monda róla, hogy az tubákfüstszívást ezután eltávoztatná, mellyel ezelőtt élt vala ... [és] ártalmas voltát megtapasztalván, megutálá, s másoktól is tiltá.*” Ezt követően 1670-ben az országgyűlés egy végzéssel rögtön intézkedni kezdett. Előbb csak a behozatalát, a későbbiekben viszont már a dohány termesztését, a dohánnyal való kereskedést is tilalmazták. Az 1689. évi segesvári országgyűlésen ez a rendelkezés volt a legszigorúbb, amely kimondta, hogy aki dohányt mer ültetni, az elveszíti jószágát! A rendelkezésnek – hajszálpontosan, mint napjainkban is – egyes kis hátulütője volt: „...*az tisztek... midőn az szegény embereket (büntetésről) végrehajtották volna, egyfelől az szegény embernek marháját hajtották, másfelől az pipa az szájokban volt, mellyel nemhogy az azzal élöket visszatértették volna, de még magok rossz példaadásokkal az szegénységet ingerelték.*” No, ez a beszéd! Így kell azt minden koron tenni, mert hát azt a marhát ütik, amelyik hús, vagyis csakis „*aszt a pipát szíjják, melyik füstöl es*” – tartja a mondás ma is Ivóban (Zetelaka község).

Ecsedi István 1932-ben megjelenő tanulmányában olvassuk, hogy 1574-ben, Debrecenben már tiltották a dohányzást. Különösen a népesebb összefövetelek alkalmával volt tiltott a dohányzás: „*a malis et novembitus fumationibus...*” – a rossz és ártalmas füstölésektől – szól a tanács rendelete. Érdekes megjegyzés ez, már azért is, mert ma már pontosabban tudjuk, hogy ebben az időben itt régi divatcikk a kávé, mert elterjedése mellett a dohány is megjelent Konstantinápolyban a nyugati hajósok közvetítése által.⁴

Ugyancsak utazók szólnak arról is, hogy

Mohácsnál győzedelmeskedő Szulejmán halála után (1556) a szultáni kertekben nagy számban volt látható ez a szép virágú növény, a dohány. Ezután a XVII. század elejétől az oszmán birodalom területén futótűzként terjedt el a dohányzás különféle szokása.

Balogh Ferenc, akkori konstantinápolyi követ leveléből olvashatjuk, hogy a Bornemissza püspökhöz menesztett 300 tagú török küldöttség tagjaiból már nagyon sokan pipáztak. Ebben az időben már rangot, „romantikus kiváltságot” jelentett a pipázó ember. Elárulják ezt a korabeli díszes pipafejek, egyesek közülük nem ritkán már ezüstben, aranyban és drágakövek sokaságában tűntek fel. Megcsodálni és róluk beszélni illet, akár a kor szokását még híven tükröző fegyverekről.

Mint említettük már, az egri várásatások során előkerült török pipatörédek tipológiai csoportosítását Kovács Béla végezte, és a pipáknak a készítési idejét az 1596–1685-ös évekre tette. Kovács Béla munkásságának nagyszerűsége abban rejlett, hogy a pipák formai képzése után rájött, hogy azok a darabok legnagyobb részben az egyszerű katonák részére készülhettek. Bő volt a minta- és a típusválaszték is. Gyorsan rájött, hogy a tisztjeik által használt dohányzási szerszámokat továbbra is Törökországból importálták. Az első csoport darabjai nem mutatnak semmiféle beütést, mesterjegyet, az agyag minősége is szegényebb az importált pipák agyagminőségéhez képest. Ezekről biztosra vehetjük ma is, hogy többnyire Magyarországon készültek.

A második – importált – csoport darabjainak minősége már sokkal jobb, és majdnem minden darab beütésekkel ellátott. Ez a megállapítás valóban fontossággal bír, hiszen a később előkerülő pipáknál ezek a tények eligazítást nyújthatnak a kutatóknak, bárhol is kerüljenek elő a cserépipák.

Innen tudjuk ma már biztosra, hogy Magyarországon a hirtelen nagy tömegben készített török pipák képezik a magyar cserépipák eredetét.⁵ Ezek mind a Törökországban készített pipák formáit utánozták, ugyanis az eredeti török pipákat mintada-

4. ECSEDI 1932. 61–101.

5. TAKÁTS 1898. 121–145.

rabokként használták fel a magyar földről kikerült, már nagy számban kikerülő cseréppipák előállításánál. Csupán a gyártási folyamatoknál jelölték be az egyes eltéréseket, gazdáik kívánsága szerint, a meszterjegyekkel egyetemben.

Így a magyar pipaanyag tanulmányozása már konkrét bizonyíték, hogy a magyar pipakészítés formáiban ugyan megfelel itt-ott a török pipakészítők tudásának, a mi készítőink ezeket az ismereteket nemcsak tovább fejlesztették, hanem olyan sajátos jelleget varázsoltak a pipák külvilágára, melyeknek mondanivalója a népi díszítőmotívumokban keresendő leginkább. Ezt a fejlődést a magyar pipákon pontosan követhetjük. Így különültek el az évek során mind jobban s jobban a magyar cseréppipák a török eredetűtől, az idegen hatásoktól. Jóllehet formatervezésük lehet ugyanaz, egyetlen piciny hajlat, egy, a peremen finoman végigfutó népi vonatkozású mintakincs a tapasztalt és kutató szemnek rögtön megmondhatja a pipa hovatarozását. Eredetük megállapítását leggyakrabban segítheti a gyártási színhelyek, műhelyek pecsétjeinek a XVIII. századra már eléggé elterjedt szép, és sosem hivalkodó védjegye.

Érdemes figyelni a szolnoki, nagyvárad, a kolozsvári, tordai, segesvári, marosvásárhelyi, székelykeresztúri ásatásoknál előkerült, kis számban nyugati eredetre utaló olyan pipákra is, amelyek nagy valószínűség szerint utazók, kereskedők és a nyugati zsoldosok révén kerültek mind Magyarországra, mind Erdélybe is. A debreceni, egri, kassai, selmeci pipák formálódásánál játszottak döntő szerepet.

Arról is tudunk hiteles feljegyzésekből, hogy a XVI. század végén a végeken élő rosszul fizetett és nagyon gyengén ellátott magyar katonák arra kényszerültek, hogy a vásárolóktól szerezzék zsákmányaikat, nem egy esetben rajtaütésekkel javítsák fel szűkös megélhetésüket. Megtehették azt is, hogy messzi országokba vándoroltak, esetleg menekültek, miközben találkozhattak útközben a helyi, ott is kialakult pipázási szokásokkal, aztán így vagy úgy, de az időközben saját „kultúrcikké” fogadott tárgy már eggyé vált gazdájával.

Történelmileg pl. híressé vált az 1585-béli turai rajtaütés. Az itteni zsákmányolás közben dohányhoz és pipákhoz is juthattak sokan.

Ilyen helyekről is jöhetett a pipák mintázatainak, motívumkincseinek sokszínűsége. Már azokon a cseréppipákon, amelyek egyformán tetten érhetőek pl. a 150 éves török uralom alatt kialakult és némi módosításokon átment, magyarosított sajátosságba öntött rajzolatok változatossága. Valamint a nyugatról, Angliából, Hollandiából, vagy a Németalföldről idekeveredett, ott már ipari mennyiségben gyártott cseréppipáké.

A messze földön híressé vált pipakészítő iparág virágzása a felszabadulás után érte el igazi virágkorát, annak ellenére is, hogy helyenként ezt folyamatosan tiltották. Miként „... a dohányszívás, árulás szigorúan eltiltatik, hasonlóképpen a pipáknak, pipaszáraknak árulása is...” – mondta ki ezt több városi tanács által hozott rendelet. Tették ezt részben az egészség megóvása érdekében, nagyobb részt viszont, de annál kevesebb sikerrel a dohányos, vagy a pipázó ember okozta tüzesetek végett.

Mi volt fontos a pipakészítésben? A pipa stílusokban, igényekben nem csupán kultúrák összekapcsolódásának látványos, és folyamatos fejlődése volt irányadó, hanem az anyag színe, tartóssága is. Szinte versengés folyt a pipakészítő céhek, vagy a fazekasmesterek között a jó minőségű agyagbányák, lelőhelyek felkutatásában. Ez ritkaságszámba ment, hiszen a XIX. században pl. a fehér színű pipák legyártásához Debrecen a Miskolc melletti Görömböly bányáiból vásárolta meg és hozta az agyagot. A Kárpát-medencében hogy a XVIII. század végére a dohányzást tiltó rendelkezések lassan megszűntek, egyre többen kezdtek foglalkozni pipák előállításával.⁶

Ecsedi István feljegyzéseit figyelembe véve, 1798-ban már 138 mestert tartottak nyilván, akik családotól, feleségeikkel és gyermekeikkel, családi körben készítették a pipákat. Nyilvánvaló tehát, hogy ebben az időben a nagyobb műhelyek már segédek, „legényeket” és szolgákat foglalkoztat-

6. Dr. OSSKÓ 2001

tak. A teljes cseréppipagyártás, hogy csak a debreceni fazekasok, pipás céhek évi termelését vegyük figyelembe, a város levéltárában levő adatok alapján a 10-11 millió darabot is elérte. Nagy részük Spanyolországba, Franciaországba, Angliába és Észak-Amerikába készült exportra, de ugyanígy szóródott végig Magyarország egész területén.

Ha csak ezt vennénk figyelembe, már nem csoda az sem, hogy Székelykeresztúr térségében pl. egy 4 és fél áras szántóban – a Timafalvi temetőtől keletre, a szőlős alatti Völgy-dűlőben – tizennégy darab cseréppipa is felszínre bukkant. A töredékben megmaradt cseréppipák közül 3 darab a szerző tulajdonát képezi.

Itt szeretnék pár érdekes adatot megemlíteni a pipakészítő legények bérezésével kapcsolatban: egy pipáslegény, segéd heti bére 1817-ben a napi teljes ellátás felett 30 krajcár volt. Ez a heti bér 1837-ben már 45 krajcárra emelkedett. Ezért a fizetésért egy legénynek 900 darab egyszerű, vagy 450 darab hosszúnyakú, díszített pipát kellett készítenie. Hiteles feljegyzések szerint 1847-ben Harsányi Bálint 700 pipát készített, heti 45 krajcár fizetésért.⁷ Figyelemre méltó ez, mikor a debreceni városi tanács 1850-ben külön rendelettel szabályozta a pipák eladási jogát. Ezt a rendeletet kiegészítve, hamarosan az erdélyi műhelyek is átvették. Oka minden bizonnyal a jó kereseti/eladhatósági árucikkben rejlett, de olyannyira, hogy külön üzletgá válódott a cserép- és más pipák fejének, a szipkájának, és nem is utolsó sorban az egyszerű, a faragott, vagy arannyal, ezüsttel, rézzel (rezezással) készített pipaszár készítése. A fazekasok például nem igen adhattak el saját készítésű pipákat. Ha igen, azt törvénykerülő módon. Ilyenre példák a jeltelen pipák, amelyeken semmi nem utal sem gyártási helyére, sem gyártójára.

Katasztrófális helyzet kezdett előreláthatóan uralkodni kb. 1861 és 1914 között, amikor a gyári, nagyipari pipatermelés megindult. A kisipari, az addig jól megszokott módszerekhez ragaszkodó pipacsinálók a nagyipari termeléssel már nem tud-

ták felvenni a versenyt. Az idős mesterek egy része munka nélkül maradt, családját nehezebben tudta már eltartani abból a néhány igényesebben kivitelezett pipából. Így a messze földön híres nagy mesterek legtöbbször, mint Csonka Sándor, Seres Lajos és fia, Mihály, Kiss Gábor, Toldi József arra kényszerültek a pipakészítő özevgyasszonyokkal együtt, hogy egymás után visszaadják iparukat és eladják „hetiszterüket”, árusítási jogukat az élelmes zsidó pipaparezőknek.⁸

Sokan mentek tönkre, többen választották az öngyilkosságot is, míg mások elhagyták otthonaikat, az adósság fejében a jövevényeknek hagyva vagyonukat.

Adatok hiányában nem tudhatjuk pontosan, de nem lehetett ez másként Erdélyben sem. Annyi azonban bizonyos, hogy a szinte minden városban szaporodó és gyarapodó, sajátos stílusjegyeket követő fazekasműhelyek, céhek igencsak szerették a pipakészítéssel bíbelődni.

Rengeteg pipatöredék előkerül a központi, illetve a főtéri parkok városrendészeti átépítése alatt, majd a várost, települést körülölelő mezőgazdasági termőföldek megmunkálása közben is. Rendszerezés hiányában nem áll módunkban ezekről részletesen, vagy behatóbb tanulmányozás nélkül véleményt formálni, de a tényeket, hogy a cseréppipák sokrétűen gazdag töredékei napjainkban is gyakorisággal előfordulnak, meg kell említeni.

Szépségük töredékükben is lenyűgöző, nem mehetünk el mellettük úgy, hogy „értéktelen kacat”. Módot kell keríteni a szakembereknek arra, hogy ezeket a leleteket is görcső alá vegyék.

Emberi sorsok díszes darabkái ma ezek. Egykoron tán volt, kinek méltóságát, emberi egészét, eleganciáját jelentette, ő általuk mindenképpen részesei lehetünk egy nem egészen letűnt világnak, hiszen pipák ma is vannak, gyártják őket, akkor is, ha a cseréppipát más pipatípus váltotta fel.

* * *

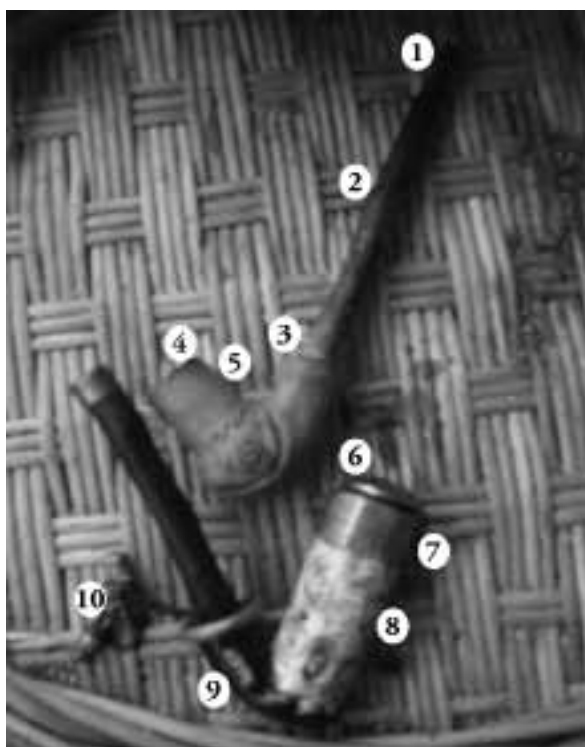
7. TAKÁTS 1898. 51–78., 121–145.

8. Dr. OSSKÓ 2001.

Történeti áttekintőből sosem elég. Akkor sem, ha könyvtári irodalom állna a kutató rendelkezésére. Sajnos nem büszkélkedhetünk ilyesmivel. A legkevesebb dokumentáció, amit a cseréppipákról feladni, tán Erdélyben van. Az információ, a tényleges anyag itt nem mérhető kötetekben, sőt több oldalt kitevő tanulmányokban sem. Általában, amint azt már a legelején megjegyeztük, egy-egy régészeti és néprajzi vonatkozású kincs mellett tűnik fel rövid leírásban.

Tehát mi is az a cseréppipa? Hogyan néz ki, mely részekből áll?

Az alábbi ábra szolgáljon erre. Aztán következze a Székelykeresztúron és környékén talált cseréppipák jegyzéke.

1. ábra. Cseréppipák:

(XIX. század), - a szerző tulajdonát képezik):

1. szopóka, 2. szár, 3. tüztér, száj, 4. pipalyuk, 5. nyak, 6. fedő, kupak, 7. piparéz, csillogó, korona, 8. pipa, pipafej, 9. mesterjegy, 10. dísz, csüngő

Ezzel ismét visszakanyarodtunk az úgynevezett kezdetekhez. A valódi kezdetekhez. A *cseroki* észak-amerikai *indián* törzs úgy tartja, a pipa szent. Hitvilág fonódik köréje. Egy olyan dolog, amely a férfiakat és nőket, barátot és családot a szeretet körébe fogja.

Ezt nem örököltük a pipával.

A szépségét, annak megtartó erejét igen.

Előkerülésük a sűrűn lakott településektől, városoktól a gyéribben, mára elnéptelenedő félben levő falvakig, tanyákig terjedhetne, ha a megtaláló minden esetben venné a fáradságot és a legközelebbi múzeumba, tájházba vinné az amúgy eleve töredékekben felbukkanó cseréppipákat. Nem így áll a helyzet; a megkérdezett emberek szinte mindegyike azt vallotta, hogy „értéktelen kacat”-ért nem hajol le. Másfelől pedig a nagy többség fel sem ismeri, hogy mit talált, tehát nem tulajdonít neki fontosságot.

Pipáról a mai embernek a bryar (v. Bruyer), a tajték és más fajták jutnak eszébe.

Székelykeresztúr környékén 3 darab török típusú, XVIII. századi, a maga teljes szépségében díszelgő, épen maradt cseréppipáról tudunk. Ezeket a családok őseik örökségeként őrzik ma is.

A pipákról és egykori tulajdonosairól, esetleg előkerülési módjairól senki nem tudott mondani semmit.

1/1 ábra Világosszürke, barnás, kormos mázatlan cseréppipa fej-és nyaktörredékekkel. A csaknem teljesen gömböt formázó fejet körbefutja egy apró farkasfogakból álló díszítmény. Alatta két sorban rozettára hasonlító stilizált virágmotívum. A pipalyuk negyede hiányzik. Kávája kidudorodásban végződik.

1/2 ábra Vöröses pipanyak, hiányzó, sima, szépen ívelő fejrészszel. Kávája helyenként recézett, tán hibás, miután tucatszám megrendelésre gyártották. Nyaki felső felén monarchiabeli, kör alakú pecsét, mellette a gyártó A. RESS neve, bekeretezett külalakkal.

Leltári szám: 00228

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

1/3 ábra Barnás anyagú pipa nyaktörredéke. A fej teljesen hiányzik. Hosszú nyaka arra enged következtetni, hogy a fej messze elkülönült a nyaktól.

Leltári szám: 00230

1/4 ábra Fehér pipacsonk, felületén vörös festéknyomokkal. A pipaszár bejárata 80%-ban épen maradt, amin virágmintás motívumok húzódnak nyaki irányba.

H: 4,00 cm

M: 2,00 cm

Lelőhelye: Völgy-dűlő (szántó), Timafalvi határ, Székelykeresztúr

(a szerző tulajdona)

1/5 ábra Világos, iszapszürke anyagú agyagpipa. Gömbölyű fejrészét szőlőindák fonják körbe, melyek lefutnak hirtelen rövidülő nyaki részén. Késő középkorra utal, stílusát tekintve erdélyi gyakoriságot mutat. Oldalán látható pecsétmélyedése a felismerhetelenségig kikopott.

Leltári szám: 0411

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

1/6 ábra Feketésszürke, sűrű indákkal befuttatott, nyaki rész belső felén simára csiszolt pipa. Feje kerek, tűztere kicsi és öblös. Igen különös címere sajnos kopott, nem felismerhető. Másik oldalán a gyártó jele felismerhetetlen.

Leltári szám: 09410

A ltsz. mellett megjegyzés: XIX. sz. cs. pipa

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

1/7 ábra Vörös/barna mázas cseréppipa. Fejéből fél centiméter maradt épen, dupla gyűrűvel. Nyakvégnél körbefutó, egymáshoz kapcsoltsolt stilizált farkasfog (esetleg dombokat ábrázoló) minták. Monarchiabeli pecsétje mellett, félig olvasható gyártó neve: ADL(vagy:I?)STA...TES olvasható.

Leltári szám: 0407

A ltsz. mellett megjegyzés: XIX. sz. cs. pipa

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

1/8 ábra Barnászvörös cseréppipa nyak. Feje hiányzik, nyaki végen féloldalt hasított törésvonal. Pecsét helye kör alakú, kikopott.

Leltári szám: 00177

A ltsz. mellett megjegyzés: XIX. sz. cs. pipa

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

1/9 ábra Vörös, fényezett, teljesen hiányzó fejrészes cseréppipa. Ívelt hajlatából indul magasra a fej. A fél ívben meghajló lapos fejrészből kiindul a nyak, elkeskenyedve hajlik a fejre. Török típusú, magyarosított cseréppipa.

A pipaszár csatlakozása alatt apró kockás minta fut körbe.

H: 5,05 cm

M: 2,06 cm

Lelőhelye: Gagy, Hegyi-kert, Hegyi István tulajdona

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

1/10 ábra Barnás, mázatlan cseréppipa szőlőfürtökkel díszített töredezett fejjel. Nyaka ép, szép ívet formázó kiszögeléssel ér véget.

Oldalán kikopott pecsét, olvashatatlan céhpecséttel.

Leltári szám: 00229

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

2/1 ábra Szürke, sima pipanyak töredék. Fejhez csatlakozó résznél tört le. A szár csatlakozása ép, éles kiszögeléssel.

Leltári szám: 0417

A ltsz. mellett megjegyzés: XIX. sz. cs. pipa

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

2/2 ábra A debreceni pásztoroknál látott cseréppipákhoz hasonló barna, szár fele közélítve töredezett pipa. A pipa méretéhez képest nagyobb feje kecsesen emelkedik a magasba. Az erősen kopott pipatesten nem látni sem mintázatot, sem gyártási pecsétet.

Leltári szám: T. 555

A ltsz. mellett megjegyzés: XIX. sz. cs. pipa

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

2/3 ábra Vörös színű, enyhén fényezett felületű töredék. Nyaka hengeres, apró kiperccenással szinte teljesen ép, bütyökkel. Nyaki oldalon henger alakú pecsét, erősen kopott S.B.L.AT. betűkkel. Jobbra körszerű bemélyedés. Kopott, csak sejtetni engedni, hogy monogram állt benne. Feje nyak résztől hiányzik.

H: 4,8 cm

M: 1,09 cm

Lelőhelye: Völgy-dűlő (szántó), Timafalvi határ. Székelykeresztúr

(a szerző tulajdona)

2/4 ábra Vöröses pipanyak, részben hiányzó, szépen ívelő, nyaki részen, alul barokk, stilizált indás fejrésszel. Kávája helyenként recézett. Nyaki részen kör alakban margaréta, mellette a gyártó A. RESS neve, sarkanként bekerekített külalakkal.

Leltári szám: 8000

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

2/5 ábra Iszapszürke (valószínűleg túlégetett példány, egykor fekete lehetett), fényezett felületű pipafej a teljes nyakrésszel. Feje alul lapított, kecsesen ívelő nyolcszögletű fejrésszel. Felül törött. Nem kizárt, hogy kupak, illetve valamilyen fedél tartozott hozzá. A pipaszár találkozásánál levő pipalyuk szabályosan kerek része alatt rácsszerű, apró, finoman megmunkált kidudorodó körgyűrű. Nyaki részén, kétoldalt a szögletek csíkjait követve, két kör alakú rozetta látható, hét szirmú forgórózsával. Egyik alatt téglalap alakú pecsét, SCHIS.SINGER/SHEMNITZ felirattal.

H: 5,04 cm

M: 2,05 cm

Lelőhelye: Malomhelye (szántó, Csog-birtok), Magyarandrásfalva

(a szerző tulajdona)

2/6 ábra Világosszürke anyagú, mázatlan cseréppipa fej-és nyaktöredékkal. A csaknem teljesen gömböt formázó fejet körbefutja egy kétsávós, apró pontokból álló díszítmény, mely éppen kettészél egy, a nyaki oldal fele, valamint a fej alulso részébe nyomott négy pöttyös, leginkább szőlőfürtre hasonlító rozettát. Ezekből nyaki részen 7 található. A fej nagyrészt törött, hátulsó felén több körökből, középütt ponttal ellátott díszítésekkel. A pipalyuk negyede hiányzik. Kávája kidudorodásban végződik, 3 mm-es függőlegesen karcolt csíkokkal nyaki irányba. A nyaki rész alulso felén, középről indul egy hosszanti, kétsoros pontocskákból álló csík, jobb és bal oldali irányból másik csíkkal, nyilat formázva összefutnak a fej közepénél. A csíkok kiindulása előtt 3 darab egymásba helyezett körpecsét áll.

H: 4,05 cm

M: 3,00 cm

Lelőhelye: Szentábrahám

(Sándor-Zsigmond Ibolya tulajdona)

2/7 ábra Sötétszürke, a fej felületén körben perem, nyaki irányba lefelé 8 farkasfog minta. A fej alulso része lapos, nyakvégen erősen kidudorodó boltozattal. A pipaszár letört.

H: 5,05 cm

M: 2,05 cm

Lelőhelye: Malomhelye (szántó, Csog-birtok), Magyarandrásfalva

2/8 ábra Vöröses, fényezetlen felületű, sűrű vonalakkal ellátott, fej irányban kör alakú mélyedéssel díszítésű, kecses formájú cseréppipa. Nyaki részen a pipaszár bejáratáig finom hajlásban két vonallal. Feje hátulsó fele teljesen hiányzik, a nyaki rész felső fele szintén. A tűztér szabályosan kerek, a már említett vonalkás díszítésekkel.

H: 3,05 cm

M: 4,00 cm

Lelőhelye: Völgy-dűlő (szántó), Timafalvi határ, Székelykeresztúr

(a szerző tulajdona)

2/9 ábra Barnás égetésű agyag, tűzterének közepén megrepedt, kissé összezsugorodott bodzafa. Belső tere koromtól fekete. Kézszel készülhetett. A fej mögött hirtelen, ormótlan nyakban vékonyodik. A fej egy elég jól kidolgozott emberi arcot mutat, vastag, felénk nem jellemző vaskos, arcirányban szélesedő orral. Szemöldöke, vastag szájpréme és kecsesen fölfelé irányuló fülei arra engednek következtetni, hogy készítője egy nőt mintázott meg, és hagyott immár az utókor számára.

H: 6,05 cm

M: 4,09 cm

Lelőhelye: Fiafalva, Székelykeresztúr
(a szerző tulajdona)

2/10 ábra Feketésszürke, nyaktól fej irányba haladó, majd kettős gyűrűt alkotó, apró pontozással kialakított láncvonulat, hajlított farkasfog (dombok?), közepükön virágszirmokkal.

Nyaka hiányzik, feje részben ép.

Leltári szám: 9040

A ltsz. mellett megjegyzés: XIX. sz. cs. pipa

Lelőhelye: Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum

Irodalom:

BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila

1997 *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár. Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat

BOGDÁN István

2006 *A dohánytermelés és -gyártás*. Régi magyar mesterségek. Budapest. 33.

ECSEDI István

1932 *A debreceni cseréppipa*. Debrecen

GAÁL Attila

2004 Hódoltságkori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében. In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXVI*. Szekszárd. 259–296.

NAGY Zoltán

2001 *Dunántúli cseréppipa készítő műhelyek és termékeik a XIX. században*. Szombathely.

ORBÁN Balázs

1864 *A Székelyföld leírása*. I. Pest

ORTUTAY Gyula (szerk.)

1941 *Magyar művészet*. I–II. Budapest

1982 *Magyar Néprajzi Lexikon.*, Budapest. 5. kötet

Dr. OSSKÓ Irnák

2001 *A pipázás elterjedése Európában- A magyar pipa története – a magyar történelem a pipákon*.

PETRIK Lajos

1889 Adatok a magyar agyagipar történetéhez. In: *Művészi Ipar*, I–II. 1–16, 95–106.

TAKÁTS Sándor

1898 A dohány elterjedése, s az első dohány-monopólium hazánkban. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*. 121–145.

Pipe din lut de pe teritoriul vechiului scaun fiu Cristur (Rezumat)

În apropierea așezăminturilor din timpul ocupației otomane cu ocazia săpăturilor arheologice și a lucrărilor agricole au ieșit la suprafață mii de fragmente de pipe din lut, dar aproape niciuna nu a fost găsită în întregime. Aceste descoperiri, pe timp îndelungat, au rămas nepublicate, în cel mai bun caz au fost descrise, amintite pe lângă celelalte descoperiri considerate mai semnificative.

Totuși, după părerea noastră, cele mai frumoase obiecte, amintiri ale epocii ocupației otomane le reprezintă aceste pipe din lut găsite mai ales pe terenuri arabile, în grădinile gospodăriilor sau în afara acestora, numeroase fiind descoperite odată cu săpăturile arheologice. Despre aceste pipe cunoaștem foarte puține descrieri, și din păcate, nici despre colecțiile private nu avem mai multe informații.

Tipizarea pipelor, prezentarea lor detaliată nu este scopul acestui studii, deoarece de pe teritoriul Transilvaniei avem prea puține informații referitoare. Studiul concentrează în exclusivitate asupra acelor pipe din lut, care au fost descoperite pe teritoriul orașului Cristuru-Secuiesc, în regiunea orașului și în zona văiilor Târnavei Mari, Fehér Nyikó, și a pârâului Goagiu.

Autorul a cercetat acest subiect pentru a aduce informații referitoare la obiceiurile dispărute ale fumătorilor din epocă, reflectând și la tehnologia confecționării pipelor din lut, despre care în Transilvania avem încă prea puține date.

Clay pipes from the territory of the old Keresztúr-fiúszék (Abstract)

By the settlements of the Ottoman subjection period during the archaeological excavations and the agricultural workings thousands of clay pipe fragments were found, but none of them was integral. For a long time the majority of these findings haven't been published, at best we can find short descriptions about them besides some other findings.

Consequently, probably the most beautiful objects of the Ottoman subjection period are the clay pipes that turned up in ploughings, in the gardens inside and outside the households, ditches and during the archaeological excavations. About the thousands of fractional pipes we know just a few scientific descriptions and unfortunately we don't know the private collections.

The typology of the pipes and the detailed presentation of the different types is not the scope of this study, because we have little knowledge regarding this topic in Transylvania. The study concentrates on the clay pipes, especially on the 20 clay pipes found in the area of Székelykeresztúr (Hargita county), respectively of the streams Nagy-Küküllő, Szőke Nyikó and Gagy.

The author studied this subject in order to present information about the smoke customs and the pipe fabrication processes in Transylvania about which we know just a little.

1. Tábla

2. Tábla